

**Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΓΚΛΙΣΗΣ
ΣΤΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ:
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ, ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ**

**THE GRAMMATICAL CATEGORY OF MOOD IN
SCHOOL BOOKS OF GREEK PRIMARY EDUCATION:
DESCRIPTION, EVALUATION AND TEACHING
SUGGESTIONS**

Δέσποινα Κουρέτση
Δασκάλα γενικής και ειδικής εκπαίδευσης
Med Ειδικής Αγωγής (ΕΚΠΑ)
μεταπτυχιακή φοιτήτρια ΜΑ Γλωσσολογίας (ΕΑΠ)
d.kouretsi@gmail.com

Περίληψη

Η παρούσα εργασία ασχολείται με την περιγραφή του γραμματικού φαινομένου της Έγκλισης, όπως αυτή αποτυπώνεται στις σύγχρονες γλωσσολογικές μελέτες, τη σχολική γραμματική και τα εγχειρίδια του μαθήματος της Γλώσσας στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Παρουσιάζει τα σημαντικότερα πορίσματα της επιστήμης της γλωσσολογίας σχετικά με την Έγκλιση, εστιάζοντας στα μορφικά της χαρακτηριστικά, χωρίς να επεκτείνεται στα σημασιολογικά και υφολογικά χαρακτηριστικά, τα οποία συνθέτουν την έννοια της τροπικότητας. Ακόμη, η εργασία περιγράφει την παρουσία της Έγκλισης στη σχολική γραμματική και τα σχολικά εγχειρίδια και επιχειρεί να την αντιμετωπίσει κριτικά. Τέλος, η παρούσα εργασία προτείνει ιδέες για διδακτική αξιοποίηση της γραμματικής κατηγορίας της Έγκλισης στο Δημοτικό σχολείο, σύμφωνα με τα πορίσματα των σύγχρονων γλωσσολογικών μελετών.

Λέξεις κλειδιά

Έγκλιση, γραμματική, σχολικά εγχειρίδια, Δημοτικό σχολείο, διδακτικές προτάσεις.

Abstract

This paper aims to describe the grammatical category of Mood as it is presented by modern linguistic studies, the school grammar and the school books of Greek language in Primary Education. The paper presents the most important outcomes of the science of linguistics about

Mood, focusing on its morphological characteristics, without expanding on the semantic traits, which compose the notion of Modality. In addition, the paper describes the presence of Mood in grammar book and school books of Primary school and it tries to criticize it. Finally, the present paper proposes ideas for the teaching approach of Mood in Primary school, according to the outcomes of modern linguistic studies.

Key words

Mood, grammar, school books, Primary school, teaching suggestions.

0. Εισαγωγή

Εκκινώντας από τον ορισμό της Έγκλισης, πρέπει να ειπωθεί πως πρόκειται για μια γραμματική κατηγορία που αφορά το ρήμα και επηρεάζει μορφοσυντακτικά τη δομή της πρότασης. Δεν ενέχει σημασιολογική λειτουργία – ρόλος που ανήκει στην τροπικότητα – αλλά πραγματώνει τη στάση του ομιλητή απέναντι στο περιεχόμενο της πρότασης μέσω της μορφολογίας και της σύνταξης (Φιλιππάκη - Warburton & Σπυρόπουλος, 2006: 117-119). Κάποιοι γλωσσολόγοι διαφωνούν με τον όρο Έγκλιση. Οι Κλαίρης και Μπαμπινιώτης εισάγουν τους *τροπικούς* και *μη τροπικούς* τύπους με αφετηρία τη σημασία (1999 από Τσαγγαλίδης, 2001: 301). Όμως, καθώς η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στα μορφικά χαρακτηριστικά της Έγκλισης, δε θα παρατεθούν γλωσσολογικές μελέτες για την γραμματική κατηγορία της Τροπικότητας, ούτε θα προσεγγιστεί η εν λόγω γραμματική κατηγορία από αυτή τη σκοπιά.

Πιο αναλυτικά, στόχοι της εργασίας είναι η σύντομη παρουσίαση των πιο σύγχρονων γλωσσολογικών πορισμάτων σχετικά με τα μορφικά χαρακτηριστικά της Έγκλισης, η περιγραφή του φαινομένου στη γραμματική του Δημοτικού και τα εγχειρίδια της Γλώσσας των μεγάλων τάξεων (Δ', Ε', Στ' τάξεις), καθώς και η αξιολόγηση της περιγραφικής επάρκειας του φαινομένου στα εγχειρίδια αυτά. Ακόμη, στόχος είναι να προταθούν ιδέες για την καλύτερη διδακτική προσέγγιση αυτού του γραμματικού φαινομένου.

Οι παραπάνω στόχοι διαρθρώνονται σε αντίστοιχες ενότητες. Στην πρώτη ενότητα, παρατίθενται τα πορίσματα της έρευνας των δύο τελευταίων δεκαετιών και κάποια σχετικά ζητήματα που απασχολούν τους γλωσσολόγους. Στη δεύτερη ενότητα, περιγράφεται η Έγκλιση στη σχολική γραμματική και τα σχολικά εγχειρίδια τόσο ως προς τη θεωρία, όσο και τις ασκήσεις που έχουν επιλεχθεί από τους συγγραφείς. Στην τρίτη ενότητα, αξιολογείται η επάρκεια της περιγραφής που προηγήθηκε συγκριτικά με τις σύγχρονες γλωσσολογικές μελέτες. Στην τελευταία ενότητα, γίνονται ορισμένες διδακτικές προτάσεις που επιχειρούν να συμπληρώσουν τα κενά που εντοπίστηκαν κατά την κριτική της περιγραφής της Έγκλισης, αξιοποιώντας τρία κριτήρια διαφοροποίησης των εγκλίσεων.

1. Περιγραφή του γραμματικού φαινομένου της Έγκλισης

1.1. Οι σύγχρονες γλωσσολογικές μελέτες

Το εγκλιτικό σύστημα της ελληνικής γλώσσας έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών μελετών από το παρελθόν έως σήμερα, ενώ ορισμένα ζητήματα προκαλούν ακόμη προβληματισμό στους ακαδημαϊκούς κύκλους των γλωσσολόγων. Για παράδειγμα, ο αριθμός των εγκλίσεων είναι ένα από τα βασικότερα προβλήματα που διχάζει ως σήμερα τους/τις γλωσσολόγους (Τσαγγαλίδης, 2017: 701). Για τον ορισμό της Έγκλισης οι περισσότεροι/ες σύγχρονοι/ες γλωσσολόγοι αξιοποιούν αυστηρά μορφικά κριτήρια (Τσαγγαλίδης, 2001: 303, Φιλιππάκη-Warburton & Σπυρόπουλος, 2006: 119), ενώ το εγκλιτικό σύστημα περιγράφεται πλέον με μεγαλύτερη οικονομία (Βελούδης, 2010: 101).

Σε αυτό το πλαίσιο, οι Ρούσσου και Τσαγγαλίδης (2010: 538-539) απορρίπτουν τον παραδοσιακό χωρισμό των εγκλίσεων σε Οριστική, Υποτακτική και Προστακτική, όπως έκαναν οι Τριανταφυλλίδης (1999: 144) και Τζάρτζανος (1989: 281-327) στο παρελθόν. Αμφισβητούν τον ενιαίο χαρακτήρα της Οριστικής και προτείνουν την περιγραφή της Έγκλισης αρχικά με μορφικά κριτήρια κι έπειτα τον συνδυασμό των ρηματικών της τύπων με τα μόρια *θα/να/ας*. Μονολεκτική Υποτακτική δεν υφίσταται όπως υποστήριζαν παλιότεροι γλωσσολόγοι (Τζάρτζανος, 1946 από Ρούσσου & Τσαγγαλίδης, 2010: 533). Αντιθέτως, ο Βελούδης (2010: 115) κάνει λόγο για Οριστική και μη Οριστική με τη διάκριση των αρνητικών δεικτών *δε(ν)* και *μη(ν)* αντίστοιχα.

Σε παρόμοιο μήκος κύματος με τους Ρούσσου και Τσαγγαλίδη (2010), κινούνται οι Φιλιππάκη-Warburton και Σπυρόπουλος (2006: 122-145), οι οποίοι προτείνουν την ύπαρξη δύο εγκλιτικών κατηγοριών, την Προστακτική και τη μη Προστακτική. Η Προστακτική διαφοροποιείται γιατί διαθέτει διακριτή κλιτική μορφολογία, ιδιαίτερες καταλήξεις σε δύο πρόσωπα και δεν είναι συμβατή με εγκλιτικά μόρια. Αντίθετα, οι εγκλίσεις της μη Προστακτικής, δηλαδή η Οριστική και η Υποτακτική, συνοδεύονται από τα μόρια *θα* και *να/ας* αντίστοιχα, ενώ σχηματίζουν την άρνηση με τους δείκτες *μη(ν)* στην Υποτακτική και *δε(ν)* στην Οριστική. Από συντακτική άποψη, στην Προστακτική οι αδύνατοι τύποι των προσωπικών αντωνυμιών έπονται του ρήματος. Η έγκλιση αυτή αντικαθίσταται από την Υποτακτική για να εκφραστεί η άρνηση ή το συντελεσμένο.

Επιπλέον, ο χρόνος οργανώνεται με βάση τη διάκριση παρελθόν - μη παρελθόν. Στον άξονα της μη Προστακτικής, η Οριστική διαθέτει χρόνους και όψη και προσδιορίζεται μορφολογικά από το θέμα του ρήματος και τις καταλήξεις. Όμως, η Υποτακτική και η Προστακτική θεωρούνται άχρονες εγκλίσεις και συνδέονται μόνο με το ποιόν ενεργείας, που συσχετίζεται με το θέμα των μη συνοπτικών και συνοπτικών ρηματικών τύπων. Γι' αυτό, οι όροι *Υποτακτική Ενεστώτα* και *Υποτακτική Αορίστου*

δεν είναι πλέον αποδεκτοί (Φιλιππάκη-Warburton & Σπυρόπουλος, 2006: 135). Το ρήμα έχω δηλώνει το συντελεσμένο.

Πίνακας 1: Το εγκλιτικό σύστημα της νέας ελληνικής κατά Φιλιππάκη – Warburton και Σπυρόπουλο (2006)

Χρόνος	Όψη	Έγκλιση		
		Οριστική	Υποτακτική	Προστακτική
-παρελθόν	μη συνοπτική	(δε) (θα) γράφω	να/ας (μην) γράφω	γράφε
	συνοπτική	(δε) (θα) γράψω	να/ας (μην) γράψω	γράφε
	συντελεσμένη	(δε) (θα) έχω γράψει	να/ας (μην) έχω γράψει	
+παρελθόν	μη συνοπτική	(δε) (θα) έγγραφα	να/ας (μην) έγγραφα	
	συνοπτική	(δε) (θα) έγγραφα	να/ας (μην) έγγραφα	
	συντελεσμένη	(δε) (θα) έχω γράψει	να/ας (μην) έχω γράψει	

Ωστόσο, οι σύγχρονες μελέτες πραγματεύονται ακόμη αμφιλεγόμενα ζητήματα. Η αναγκαιότητα ύπαρξης των εγκλίσεων και κυρίως της Υποτακτικής έχει απασχολήσει πολύ τους/τις γλωσσολόγους, καταλήγοντας σε αντικρουόμενες απόψεις, καθώς άλλοι/ες υποστηρίζουν την αυτόνομη ύπαρξη της και άλλοι/ες όχι (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης (1999: 90-3 από Τσαγγαλίδης, 2001: 303)· Ρούσσου & Τσαγγαλίδης, 2010: 529). Επίσης, συζήτηση υπάρχει για τις συντακτικές εγκλίσεις και τους μονολεκτικούς συνοπτικούς τύπους. Οι τύποι, όπως το *γράφω*, θεωρούνται *εξαρτημένοι*, γιατί δεν εντοπίζονται σε κύριες προτάσεις και απαντούν σε ρηματικούς τύπους με τα μόρια *θα/να/ας* ή σε συγκεκριμένες εκφράσεις στερεοτυπικά (π.χ. «*είτε γράψω, είτε όχι*»). Επομένως, κατά τους Φιλιππάκη-Warburton και Σπυρόπουλο (2006: 135-136), δεν μπορούν να θεωρηθούν *έγκλιση* ή *χρόνος*. Άλλοι/ες γλωσσολόγοι διαφωνούν με την άποψή τους (Τσαγγαλίδης, 2002: 654-655). Επιπλέον, τα μόρια *να* και *ας* προβληματίζουν και δεν είναι από όλους/ες αποδεκτά ως διαφοροποιητικά στοιχεία των εγκλίσεων (Τσαγγαλίδης, 2017: 705-706).

Συμπερασματικά, σύμφωνα με τους Φιλιππάκη-Warburton και Σπυρόπουλο (2006), το εγκλιτικό σύστημα της νέας ελληνικής διαθέτει δύο άξονες, την Προστακτική και τη μη Προστακτική, που χωρίζονται βάσει μορφικών διαφορών. Η Υποτακτική εκφέρεται περιφραστικά, ενώ τα μόρια *θα/να/ας* και οι αρνητικοί δείκτες *δε(ν)/μη(ν)* διαφοροποιούν τις εγκλίσεις. Έτσι, τα πορίσματα των σύγχρονων γλωσσολογικών μελετών καταλήγουν σε τρεις εγκλίσεις και τρία εγκλιτικά συντάγματα (*θα/να/ας + μη προστακτική*).

1.2. Οι εγκλίσεις στη σχολική γραμματική

Η γραμματική των Φιλιππάκη-Warburton, Γεωργιαφέντη, Κοτζόγλου και Λουκά (χ.χ.)¹ είναι η μοναδική στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση και απευθύνεται σε μαθητές/τριες της Ε' και Στ' τάξης. Το γραμματικό φαινόμενο της Έγκλισης παρουσιάζεται στην ενότητα 10, η οποία πραγματεύεται το ρήμα. Πρόκειται για μια σύνομη ενότητα με έκταση περίπου δύο σελίδων.

Οι εγκλίσεις ορίζονται ως «οι διαφορετικοί τύποι του ρήματος που χρησιμοποιούμε για να δείξουμε αν η πράξη που περιγράφουμε είναι πραγματική/βέβαιη (οριστική) ή επιθυμητή/αβέβαιη (υποτακτική) ή ακόμα αν απαιτούμε την πραγματοποίησή της (προστακτική)»¹. Παρατηρείται ότι γίνεται σύνδεση με την πρωτοτυπική σημασία κάθε έγκλισης, ενώ ο σχηματισμός της άρνησης διαφοροποιεί την Οριστική από την Υποτακτική λόγω χρήσης άλλων μορίων [*δε(ν) – οριστική, μη(ν) – υποτακτική*].

Επιπλέον, η Οριστική συνδέεται με τις χρονικές βαθμίδες του ρήματος, σε αντίθεση με την Υποτακτική και την Προστακτική, οι οποίες συνδέονται με το ποιόν ενεργείας του εξακολουθητικού - επαναλαμβανόμενου, συνοπτικού - στιγμιαίου και συντελεσμένου, που έχει διδαχθεί σε προηγούμενη ενότητα. Η Υποτακτική και η Προστακτική παρουσιάζονται ως άχρονες εγκλίσεις. Ο τύπος της Υποτακτικής δίνεται περιφραστικά με το μόριο να + *εξακολουθητικό/συνοπτικό/συντελεσμένο ποιόν ενεργείας* (π.χ. να γράφω – να γράψω – να έχω γράψει), ενώ ως «άλλοι τύποι» αναφέρονται οι περιφράσεις με το να + *παρελθοντικό χρόνο* (π.χ. να έγραφα). Μάλιστα, οι μαθητές/τριες συναντούν ξανά την Υποτακτική στην ενότητα 14, όπου γίνεται αναφορά στη χρήση της Υποτακτικής με το μόριο να στις βουλευτικές και τελικές προτάσεις. Ο τύπος της Προστακτικής σχηματίζεται με το εξακολουθητικό και συνοπτικό ποιόν ενεργείας (π.χ. γράφε - γράψε).

Τέλος, σε προηγούμενη ενότητα, γίνεται αναφορά στον εξαρτημένο τύπο *γράψω*, ο οποίος εξαρτάται από τα μόρια *θα/να* ή το ρήμα *έχω*, σχηματίζοντας συνοπτικούς και συντελεσμένους χρόνους, αλλά και την Υποτακτική.

1.3. Οι εγκλίσεις στα σχολικά εγχειρίδια

Η πρώτη φορά που οι μαθητές/τριες συναντούν την Έγκλιση είναι στο βιβλίο μαθητή² και το τετράδιο εργασιών³ της Γ' τάξης, όπου διδάσκονται πέντε χρόνους της Οριστικής (Ενεστώτας, Παρατατικός, Αόριστος, Εξακολουθητικός, Συνοπτικός μέλλοντας) στην Ενεργητική φωνή και τον Ενεστώτα της Παθητικής φωνής. Επίσης, μαθαίνουν την Προστακτική χωρίς τη χρήση γραμματικής μεταγωγής, αξιοποιώντας το επικοινωνιακό πλαίσιο των οδηγιών μέσω κειμένων διαδικαστικών και μη διαδικαστικών που ανήκουν στον κατευθυντικό λόγο, όπως οι συνταγές μαγειρικής.

Στις επόμενες τάξεις, οι μαθητές/τριες περνούν στη ρητή διδασκαλία του φαινομένου. Το παράρτημα «Η Γραμματική μου» υπάρχει στο τέλος κάθε τεύχους του βιβλίου

της Γλώσσας της Δ' τάξης, όπου ανακεφαλαιώνονται τα γραμματικά φαινόμενα⁴. Από τη διαισθητική προσέγγιση της Έγκλισης στη Γ' τάξη, οι μαθητές/τριες στη Δ' τάξη περνούν στη ρητή διδασκαλία της με τη χρήση των όρων *Οριστική, Υποτακτική, Προστακτική* και τον γραμματικό όρο *Έγκλιση*. Οι εγκλίσεις συνδέονται με το ποιόν ενεργείας καθώς στο σχολικό εγχειρίδιο υπάρχουν οι όροι *Εξακολουθητική Υποτακτική* και *Εξακολουθητική Προστακτική*. Συνδέονται όμως και με την πρωτοτυπική τους σημασία, καθώς η Οριστική δηλώνει το βέβαιο/πραγματικό, η Υποτακτική το αβέβαιο/επιθυμητό και η Προστακτική την παράκληση, την προτροπή ή την απαίτηση. Η διδασκαλία των χρόνων στην Οριστική έγκλιση συνεχίζεται με τον Παρακείμενο, τον Υπερσυντέλικο και τον Συντελεσμένο Μέλλοντα της Ενεργητικής φωνής και όλους τους χρόνους της Παθητικής φωνής, ενώ διδάσκονται και ανώμαλα ρήματα σε όλες τις εγκλίσεις.

Όπως και στην προηγούμενη τάξη, χρησιμοποιείται ο κατευθυντικός λόγος για τη διδασκαλία των εγκλίσεων με παροχή οδηγιών στον Ενεστώτα της Ενεργητικής φωνής κι αντίστοιχους πίνακες κλίσης. Στόχος είναι να φανεί πως το επικοινωνιακό πλαίσιο υπαγορεύει τα γλωσσικά μέσα που χρησιμοποιούνται από τους/τις ομιλητές/ομιλήτριες, διαφοροποιώντας το ύφος τους ανά περίπτωση επικοινωνίας, όχι όμως και το νόημα του εκφωνήματος. Επιπλέον, επισημαίνονται ζητήματα ορθογραφίας στην προστακτική.

Η τυπολογία των ασκήσεων ως προς το εγκλιτικό σύστημα είναι παρόμοια με τις ασκήσεις της Γ' τάξης, δηλαδή έχουν τη μορφή παροχής οδηγιών με τη χρήση πολλών εγκλίσεων, αναγνώρισης εγκλίσεων, καθώς και μεταφοράς ρημάτων σε άλλη έγκλιση, πρόσωπο, χρόνο και αριθμό. Στο παράρτημα «Η Γραμματική μου» παρατίθενται οι λειτουργίες των εγκλίσεων, πίνακες με κλιτικά παραδείγματα των χρόνων που διδάχθηκαν ανά έγκλιση και ένας πίνακας ορθογραφίας των καταλήξεων των ρημάτων στην προστακτική.

Στις επόμενες τάξεις η διδασκαλία της Έγκλισης συστηματοποιείται τόσο μέσω των σχολικών εγχειριδίων, όσο και μέσω της καθημερινής χρήσης της σχολικής γραμματικής, όπως συνιστούν οι συγγραφείς στα βιβλία δασκάλου της Ε⁵ και ΣΤ⁶ τάξης.

Το σχολικό εγχειρίδιο της Ε' τάξης ακολουθεί την κειμενοκεντρική προσέγγιση, αξιοποιώντας αυθεντικά κείμενα και εντάσσοντας τα γραμματικά φαινόμενα στο ανάλογο επικοινωνιακό πλαίσιο που ορίζει την εκάστοτε επιλογή της Έγκλισης. Για άλλη μια φορά, όπως και στις προηγούμενες τάξεις, επιλέγονται από τους συγγραφείς κατά κύριο λόγο κείμενα οδηγιών που ανήκουν στον κατευθυντικό λόγο.

Παρατηρείται πως πλέον χρησιμοποιείται η γραμματική μεταγλώσσα, δηλαδή τα ονόματα των εγκλίσεων, και η σύνδεση της Υποτακτικής και Προστακτικής με το ποιόν ενεργείας. Παράλληλα, τονίζεται η χρήση διαφορετικών μορίων στην άρνηση της Οριστικής και της Υποτακτικής, ενώ επισημαίνεται η σωστή ορθογραφία των

ρημάτων της Προστακτικής. Η τυπολογία των ασκήσεων αφορά κυρίως την παροχή οδηγιών και κατευθύνσεων με τη χρήση διαφορετικών εγκλίσεων, την ταξινόμηση ρημάτων σε πίνακα εγκλίσεων και τη μεταφορά ρημάτων σε άλλη έγκλιση, πρόσωπο, χρόνο και αριθμό. Ακολουθείται συνήθως η εξής σειρά: αρχικά παρουσιάζεται η Έγκλιση μέσω κειμένων, στη συνέχεια παρατίθεται ο κανόνας ή ο πίνακας της θεωρίας και τέλος, συστηματοποιείται η γνώση μέσω ασκήσεων. Ασκήσεις παραγωγής γραπτού λόγου με την παροχή οδηγιών σε επικοινωνιακό πλαίσιο επεκτείνουν τη διδασκαλία του φαινομένου της Έγκλισης ως προς τη δήλωση της τροπικότητας, αναδεικνύοντας τις υφολογικές διαφορές ανά έγκλιση.

Η παρουσία της Έγκλισης στα εγχειρίδια της Στ' τάξης είναι παρόμοια με της Ε' τάξης, διότι η κειμενοκεντρική προσέγγιση αξιοποιείται και πάλι για να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές/τριες τη λειτουργία των εγκλίσεων. Τα κατευθυντικά κείμενα κυριαρχούν ξανά. Καθώς το φαινόμενο της Έγκλισης έχει ήδη διδαχθεί σε προηγούμενη τάξη, στόχος στην Στ' τάξη είναι η επανάληψη και η εμπέδωσή του. Έτσι, παρατηρούνται κυρίως ασκήσεις παραγωγής προφορικού και γραπτού λόγου, στις οποίες οι μαθητές/τριες δεν εξασκούνται στη χρήση στείων γραμματικών κανόνων, αλλά στην ένταξή τους σε κείμενο που παράγουν με επικοινωνιακό σκοπό. Λιγότερες είναι οι ασκήσεις μορφολογικού σχηματισμού, ταξινόμησης και μεταφοράς των ρημάτων σε άλλες εγκλίσεις, πρόσωπο, χρόνο, αριθμό. Η γραμματική ορολογία χρησιμοποιείται παντού συνδέοντας την Υποτακτική και την Προστακτική με το ποιόν ενεργείας.

Εν ολίγοις, στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού σχολείου, το φαινόμενο της Έγκλισης παρουσιάζεται πλέον με τη χρήση γραμματικής μεταγλώσσας. Αναφέρονται οι όροι *Έγκλιση* και *Οριστική, Υποτακτική, Προστακτική*⁴, δηλώνοντας πως υπάρχουν τρεις ξεχωριστές εγκλίσεις. Η Υποτακτική και η Προστακτική συνδέονται με το ποιόν ενεργείας, καθώς εμφανίζονται όροι όπως *συνοπτική Προστακτική*⁷. Άλλα θέματα που αναδεικνύονται είναι η άρνηση με τα μόρια *δε(ν)/μη(ν)*, ο σχηματισμός των σύνθετων ρημάτων και η ορθογραφία των καταλήξεων της Προστακτικής, καθώς και η χρήση της Υποτακτικής στην απρόσωπη σύνταξη με το μόριο *να*⁸.

Συμπερασματικά, στα σχολικά εγχειρίδια η διαισθητική προσέγγιση της Έγκλισης στις μικρές τάξεις εξελίσσεται σε συστηματική διδασκαλία στις μεγάλες τάξεις με τη χρήση γραμματικής ορολογίας. Στη Γ' τάξη η προσέγγιση της Έγκλισης γίνεται διαισθητικά μόνο στις κατηγορίες της Οριστικής και της Προστακτικής και χωρίς τη χρήση γραμματικής ορολογίας. Στην επόμενη τάξη όμως προσεγγίζονται όλες οι εγκλίσεις και χρησιμοποιείται η γραμματική μεταγλώσσα ως έναν βαθμό. Στην Ε' και Στ' τάξη εμφανίζεται το ποιόν ενεργείας. Η ορθογραφία των καταλήξεων της Προστακτικής απασχολεί από την Δ' ως την Στ' τάξη τους/τις μαθητές/τριες, καταλαμβάνοντας κάθε φορά έναν μικρό χώρο στα σχολικά εγχειρίδια. Η κειμενοκεντρική διδασκαλία και η επικοινωνιακή προσέγγιση της γραμματικής χαρακτηρίζουν το φαινόμενο της Έγκλισης σε όλες τις τάξεις, κυρίως μέσω κατευθυντικών κειμένων. Η τυπολογία

ασκήσεων είναι παρόμοια, καθώς σε όλες τις τάξεις δίνεται έμφαση στον μορφολογικό σχηματισμό των εγκλίσεων, ενώ στην Ε' και κυρίως στην Στ' τάξη πληθαίνουν οι ασκήσεις παραγωγής προφορικού και γραπτού λόγου με τη χρήση των εγκλίσεων. Ταυτόχρονα, η αξιοποίηση του εγχειριδίου της γραμματικής στις δυο τελευταίες τάξεις συστηματοποιεί τις γνώσεις των προηγούμενων τάξεων.

2. Κριτική της περιγραφής της Έγκλισης

Η γραμματική της Ε' και Στ' τάξης⁹ είναι μια σχολική γραμματική, η οποία δεν φαίνεται να διαφέρει από ένα εγχειρίδιο περιγραφικής γραμματικής (Ρούσσου & Τσαγγαλίδης, 2010: 533-534).

Αρχικά, το γραμματικό φαινόμενο παρουσιάζεται επαγωγικά, εφόσον οι συγγραφείς από τα παραδείγματα της καθημερινής ζωής καταλήγουν στους γραμματικούς κανόνες. Οι τρεις εγκλίσεις διαφοροποιούνται μέσω παραδειγμάτων και ευχάριστης εικονογράφησης, η οποία πλαισιώνει τη χρήση τους επικοινωνιακά. Η Έγκλιση παρουσιάζεται ως γραμματική κατηγορία βάσει πρωτοτυπικών σχηματισμών και με σαφή σημασιολογικά χαρακτηριστικά (Ρούσσου & Τσαγγαλίδη, 2010: 534). Ενώ όμως η σύνδεση των εγκλίσεων με σημασίες παραπέμπει στην τροπικότητα, δεν γίνεται αναφορά σε αυτήν και στις σημασιολογικές λειτουργίες των εγκλίσεων πέρα από τις τρεις πρωτοτυπικές του πραγματικού/βέβαιου, επιθυμητού/αβέβαιου και της απαίτησης/προσταγής.

Δεύτερον, η διάκριση του χρόνου και του ποιού ενεργείας αξιοποιείται σωστά στην παρουσίαση της Έγκλισης με στόχο να αποφευχθεί ο παραδοσιακός, αλλά προβληματικός για τη γλωσσική διαίσθηση των μαθητών/τριών, σχηματισμός της υποτακτικής με το μόριο να + ενεστωτικό/αοριστικό θέμα ρήματος.

Τρίτον, τα αρνητικά μόρια ορθώς αναδεικνύονται ως διαφοροποιητικά μορφικά στοιχεία των εγκλίσεων. Όμως, τα τροπικά μόρια να/ας παρουσιάζουν κάποιες ιδιαιτερότητες. Το ας αναφέρεται ως μόριο της Υποτακτικής στην ενότητα που διδάσκονται τα μόρια και όχι οι εγκλίσεις. Επίσης, κατά Ρούσσου και Τσαγγαλίδη (2010: 534-535), οι παρελθοντικοί τύποι με το να, που χαρακτηρίζονται ως «άλλοι τύποι», δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως άχρονι, πράγμα που έρχεται σε αντίθεση με τον αντίστοιχο χαρακτηρισμό της Υποτακτικής και Προστακτικής. Επιπλέον, η χρήση Υποτακτικής στις τελικές και βουλευτικές προτάσεις έχει ασαφή προέλευση (Ρούσσου & Τσαγγαλίδη, 2010: 535).

Όπως φαίνεται, οι συγγραφείς προσπάθησαν να βασιστούν στα μορφικά χαρακτηριστικά της Έγκλισης και λιγότερο στα σημασιολογικά. Αποσαφηνίζεται πως οι τύποι της Υποτακτικής και της Προστακτικής συνδέονται με το ποιόν ενεργείας και τα τροπικά και αρνητικά μόρια, ενώ οι τύποι της Οριστικής συνδέονται με τη χρονική βαθμίδα. Όμως, ο άξονας Προστακτική – μη Προστακτική δεν αναφέρεται ρητά, η

μορφή και η σημασία εμπλέκονται, άλλα χαρακτηριστικά όπως η θέση των αντωνυμιών δεν αναδεικνύονται, ενώ τύποι όπως το «θα έγραφα» απλώς αναφέρονται χωρίς περαιτέρω εξηγήσεις ή παραδείγματα. Η ηλικία και το επίπεδο των μαθητών/τριών του Δημοτικού και η προσπάθεια εξισορρόπησης μεταξύ παραδοσιακών γραμματικών, σχολικών εγχειριδίων και σύγχρονων γλωσσολογικών ερευνών οδήγησαν σε πιο επαρκή περιγραφή του φαινομένου συγκριτικά με παλιές γραμματικές, αλλά πιο απλοποιημένη και σύντομη (Γεωργιαφέντης, Κοτζόγλου & Φιλίππακη-Warburton, 2011: 85-87), με ορισμένα πορίσματα της σύγχρονης γλωσσολογίας να μην αξιοποιούνται.

Σχετικά με τα σχολικά εγχειρίδια των τάξεων αυτών, μέχρι πρότινος υπήρχε πρόβλημα στην ορολογία των εγκλίσεων. Δεν υπήρχε συνέπεια μεταξύ των σχολικών εγχειριδίων ως προς την εμπλοκή της χρονικής βαθμίδας και του ποιού ενεργείας με τις εγκλίσεις, γεγονός που ευθυνόταν σε μεγάλο βαθμό για τη σύγχυση των μαθητών/τριών. Ωστόσο, στις τελευταίες εκδόσεις των βιβλίων αυτό έχει αλλάξει, αφού όροι όπως «Υποτακτική Αορίστου» και «Προστακτική Ενεστώτα», που εντοπίζονταν στο εγχειρίδιο της Δ' τάξης, έχουν αντικατασταθεί.

Πίνακας 2: Παλιός πίνακας κλίσης από το βιβλίο μαθητή της Γλώσσας της Δ' τάξης (α' τεύχος)

Ενεργητική Φωνή				
Ενεστώτας				
		Οριστική	Υποτακτική	Προστακτική
Ενικός αριθμός	1 ^ο πρόσωπο	διαβάζω	(να) διαβάζω	-
	2 ^ο πρόσωπο	διαβάζεις	(να) διαβάζεις	διάβαζε
	3 ^ο πρόσωπο	διαβάζει	(να) διαβάζει	-
Πληθυντικός αριθμός	1 ^ο πρόσωπο	διαβάζουμε	(να) διαβάζουμε	-
	2 ^ο πρόσωπο	διαβάζετε	(να) διαβάζετε	διαβάζετε
	3 ^ο πρόσωπο	διαβάζουν	(να) διαβάζουν	-

Πίνακας 3: Νέος πίνακας κλίσης από το βιβλίο μαθητή της Γλώσσας της Δ' τάξης (α' τεύχος)

Ας δούμε πώς κλίνεται το ρήμα «διαβάζω» στην οριστική του ενεστώτα, στην εξακολουθητική υποτακτική και στην εξακολουθητική προστακτική:

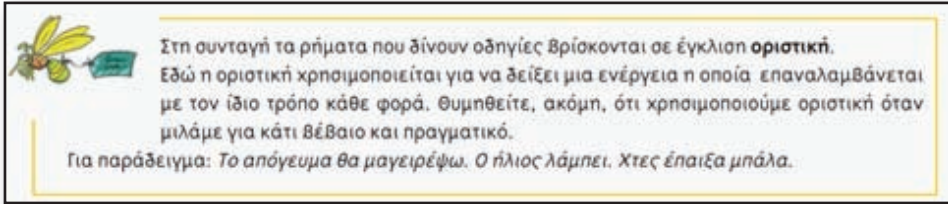
Ενεργητική φωνή				
		Οριστική Ενεστώτα	Εξακολουθητική Υποτακτική	Εξακολουθητική Προστακτική
Ενικός αριθμός	1ο πρόσωπο: εγώ	διαβάζ ω	(να) διαβάζ ω	–
	2ο πρόσωπο: εσύ	διαβάζ εις	(να) διαβάζ εις	διάβα ζε
	3ο πρόσωπο: αυτός	διαβάζ ει	(να) διαβάζ ει	–
Πληθυντικός αριθμός	1ο πρόσωπο: εμείς	διαβάζ ουμε	(να) διαβάζ ουμε	–
	2ο πρόσωπο: εσείς	διαβάζ ετε	(να) διαβάζ ετε	διαβάζ ετε
	3ο πρόσωπο: αυτοί	διαβάζ ουν(ε)	(να) διαβάζ ουν(ε)	–

Επιπλέον, η περιγραφή των εγκλίσεων χαρακτηρίζεται τηλεγραφική, εφόσον τα μορφικά κριτήρια διαφοροποίησης δεν είναι ξεκάθαρα στους/στις μαθητές/τριες. Το ποιόν ενεργείας δηλώνεται κυρίως λεκτικά μέσω της γραμματικής μεταγλώσσας (π.χ. *συνοπτική Υποτακτική*) και λιγότερο εμφανώς μέσω ανακεφαλαιωτικών πινάκων για την ανάδειξη του θέματος του ρήματος. Ακόμη, δεν δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στους ρηματικούς τύπους με τα μόρια *θα/να/ας* ή στην απουσία τους από την Προστακτική. Για παράδειγμα, στο βιβλίο της Δ' τάξης, το τροπικό μόριο *να* στην Υποτακτική έγκλιση βρίσκεται σε παρένθεση, όπως φαίνεται παραπάνω (βλ. Πίνακα 3), δηλώνοντας πως αποτελεί ένα προαιρετικό χαρακτηριστικό. Ακόμη και τα επεξηγηματικά πλαίσια της γραμματικής θεωρίας των σχολικών εγχειριδίων δεν αφορούν τα μορφικά κριτήρια διαχωρισμού των εγκλίσεων, αλλά τις πρωτοτυπικές τους σημασίες και τις υφολογικές διαφορές ανά περίπτωση.

Πίνακας 4: Επεξηγηματικό πλαίσιο των εγκλίσεων από το βιβλίο μαθητή της Ε' (α' τεύχος)

	<p>Όταν δίνουμε οδηγίες, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε α) οριστική ενεστώτα, σαν να περιγράφουμε σε κάποιον τι να κάνει, και τότε πολύ ευγενικά τού ζητάμε να το κάνει, και β) εξακολουθητική ή συνοπτική προστακτική ή εξακολουθητική ή συνοπτική υποτακτική, οπότε με άμεσο τρόπο τού λέμε τι να κάνει.</p>
---	--

Πίνακας 5: Επεξηγηματικό πλαίσιο των εγκλίσεων από το βιβλίο μαθητή της Στ' τάξης (α' τεύχος)

Επιπρόσθετα, δεν καθίσταται σαφής ο διαχωρισμός της δομής του φαινομένου από τις σημασίες του, γιατί δεν υπάρχουν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα και αντίστοιχες ασκήσεις. Η πλειονότητα των ασκήσεων αφορά παραγωγή κειμένου με επικοινωνιακό σκοπό, που περιορίζονται όμως στην παροχή οδηγιών. Οι υπόλοιπες ασκήσεις αφορούν τη μορφή και τον σχηματισμό των εγκλίσεων, αλλά καταλήγουν σε μηχανιστική εξάσκηση που δεν αναδεικνύει τις μορφικές τους διαφορές.

Συνεπώς, διαπιστώνεται κι εδώ πως τα πορίσματα της σύγχρονης γλωσσολογίας δεν αξιοποιούνται επαρκώς, ενώ παρατηρείται συνεχώς διαπλοκή μορφής και σημασίας των εγκλίσεων.

3. Διδακτικές προτάσεις για τη διδασκαλία της Έγκλισης

Στη διδακτική πρόταση που ακολουθεί υιοθετείται η κατηγοριοποίηση της Έγκλισης σε Προστακτική – μη Προστακτική βάσει μορφικών χαρακτηριστικών, χωρίς αναφορά στην τροπικότητα και τις πρωτοτυπικές σημασίες των εγκλίσεων. Στόχος για τους/τις μαθητές/τριες των μεγάλων τάξεων του Δημοτικού είναι να κατανοήσουν τη διαφοροποίηση Προστακτικής – μη Προστακτικής των ρηματικών τύπων μέσω της δομικής διδασκαλίας της γραμματικής και να διατυπώσουν κανόνες επαγωγικά με τη βοήθεια του/της εκπαιδευτικού. Ζητούμενο είναι να συνειδητοποιήσουν πως υπάρχουν μορφικά σημεία διαφοροποίησης των εγκλίσεων.

Σχετικά με τη μέθοδο διδασκαλίας, δεν ακολουθείται η λειτουργική - κειμενική προσέγγιση, που προτείνεται στα βιβλία δασκάλου της Ε¹⁰ και Στ¹¹ τάξης του Δημοτικού σχολείου. Αν και ο σύγχρονος τρόπος διδασκαλίας των γραμματικών φαινομένων πρεσβεύει την επικοινωνιακή, λειτουργική και κειμενοκεντρική τους προσέγγιση (Τσιτσανούδη – Μαλλίδη & Μήτση, 2016 Μήτσης· 2015), στην προκειμένη περίπτωση ακολουθείται το δομικό μοντέλο της διδασκαλίας της γραμματικής. Η επιλογή αυτή αιτιολογείται από τη σύγχυση που μπορεί να προκληθεί από τη διαπλοκή μορφής και σημασίας στη διδασκαλία των εγκλίσεων (Φιλιππάκη-Warburton & Σπυρόπουλος,

2006: 163), ειδικά στην περίπτωση των μικρών μαθητών/τριών του δημοτικού σχολείου. Όπως ήδη φάνηκε από τον κριτικό σχολιασμό της παρουσίας της Έγκλισης στα σχολικά εγχειρίδια, η λειτουργική-επικοινωνιακή προσέγγιση δεν χρησιμοποιήθηκε επιτυχώς, διότι δεν συνέβαλλε στον διαχωρισμό της Προστακτικής από τη μη Προστακτικής και ενέπλεκε τις πρωτοτυπικές σημασίες, χωρίς να έχει πρώτα αποσαφηνίσει τα μορφικά χαρακτηριστικά των Εγκλίσεων.

Γι' αυτό, στην παρούσα διδακτική πρόταση προτείνεται η δομική προσέγγιση του φαινομένου της Έγκλισης, όπως προστάζει η ρυθμιστική γραμματική (Μήτσης, 2015). Το δομικό μοντέλο της διδασκαλίας εστιάζει στη μορφή των γραμματικών τύπων και στοχεύει στην αφομοίωση των κανόνων μέσω πολλών παραδειγμάτων και ασκήσεων (Τσιτσανούδη – Μαλλίδη & Μήτση, 2016: 6). Ωστόσο, όπως θα φανεί παρακάτω, η δομική διδασκαλία της γραμματικής δεν πραγματοποιείται με μετωπική, δασκαλοκεντρική διδασκαλία. Απεναντίας, γίνεται προσπάθεια να διερευνηθούν οι μαθητές/τριες τους ρηματικούς τύπους ομαδοσυνεργατικά, να παρατηρήσουν και να ανακαλύψουν με τη βοήθεια του/της εκπαιδευτικού τους κανόνες που διέπουν το γραμματικό φαινόμενο της Έγκλισης. Με άλλα λόγια, επιχειρείται μία επαγωγική διδασκαλία με κατευθυνόμενη διερεύνηση, όπου ο/η εκπαιδευτικός καθοδηγεί και οι μαθητές/τριες καταλήγουν σε συμπεράσματα (Ματσαγγούρας, 2007). Αντιθέτως, εάν η διδασκαλία του φαινομένου ξεκινήσει από τη λειτουργία και τις σημασίες των εγκλίσεων, δεν θα υπάρξει ρητός διαχωρισμός μορφής και λειτουργίας. Όπως υποστηρίζουν οι Φιλιππάκη - Warburton και Σπυρόπουλος (2006: 163), η διδακτική πράξη πρέπει να καθιστά σαφή τα δύο βασικά υποσυστήματα, χωρίς να υπάρχει διαπλοκή μορφής και σημασίας.

Το βασικό σημείο της διδασκαλίας, λοιπόν, αποτελεί η εξοικείωση με τον σχηματισμό των ρηματικών τύπων της Προστακτικής σε ενεργητική και παθητική φωνή, ώστε οι μαθητές/τριες να τους αναγνωρίζουν και να κατατάσσουν οποιοδήποτε άλλον τύπο στον άξονα της μη Προστακτικής, όπου αναδεικνύονται και οι επιμέρους διαφορές των δύο εγκλίσεων που περιλαμβάνει. Μετά τη σαφή διδασκαλία των μορφικών διαφορών των αξόνων Προστακτική – μη Προστακτική, ο/η εκπαιδευτικός δύναται να προχωρήσει σε διδασκαλία περιπτώσεων που αφορούν τον διαχωρισμό μορφής και λειτουργίας, όπως θα φανεί παρακάτω. Κατ' επέκταση, μπορεί να ασχοληθεί ως ένα βαθμό - λόγω ηλικίας και γνωστικού επιπέδου των μαθητών/τριών - με τη διαφορά στη σημασία «προσταγής - μη προσταγής», στο πλαίσιο της λειτουργικής-επικοινωνιακής προσέγγισης. Ωστόσο, δεν θα παρουσιαστούν αντίστοιχες δραστηριότητες γιατί δεν αποτελούν στόχο της παρούσας εργασίας.

Πιο αναλυτικά, η διδακτική πρόταση βασίζεται σε τρία κριτήρια διαφοροποίησης στους άξονες της Προστακτικής από τη μη Προστακτική. Ξεκινά με τη σαφή διδασκαλία των προσώπων και των καταλήξεων του άξονα της Προστακτικής, σε συνδυασμό με το θέμα του ρήματος όπως σχηματίζεται ανάλογα με την ύπαρξη χρόνων

ή ποιού ενεργείας. Συνεχίζει με το δεύτερο κριτήριο διαφοροποίησης, που αποτελούν οι αρνητικοί δείκτες $δε(v)/μη(v)$ και τα τροπικά μόρια $θα/να/ας$, τονίζοντας την απουσία δεικτών και μορίων στον άξονα της Προστακτικής. Καταλήγει στο τρίτο κριτήριο διαφοροποίησης, που αφορά τη θέση των αδύνατων τύπων των προσωπικών αντωνυμιών ανάλογα με την έγκλιση στον κάθε άξονα.

Δραστηριότητες ανά κριτήριο διαφοροποίησης:

Ο/η εκπαιδευτικός αναφέρει στους/στις μαθητές/τριες πως θα μελετήσουν το γραμματικό φαινόμενο της Έγκλισης. Κάνει αναφορά στους/στις γλωσσολόγους, οι οποίοι/ες είναι οι επιστήμονες που μελετούν – εκτός των άλλων – τη δομή της γλώσσας. Καλεί τους/τις μαθητές/τριες να γίνουν κι εκείνοι/ες μικροί/ές γλωσσολόγοι και να συμμετάσχουν στο ερευνητικό εργαστήριο γραμματικής που θα κάνουν. Οι μαθητές/τριες χωρίζονται σε ολιγομελείς ομάδες και ξεκινούν την έρευνά τους υπό την καθοδήγηση του/της εκπαιδευτικού.

1^ο κριτήριο διαφοροποίησης:

Το πρώτο κριτήριο που διαφοροποιεί τους ρηματικούς τύπους της Προστακτικής από τους εκείνους της μη Προστακτικής περιλαμβάνει τρία σημεία: τον αριθμό των προσώπων, τον σχηματισμό του θέματος και τις καταλήξεις των ρηματικών τύπων. Θεωρήθηκε σωστό τα τρία αυτά σημεία να αποτελέσουν ένα ενιαίο κριτήριο διαφοροποίησης και να εξηγηθούν ταυτόχρονα, γιατί συνδέονται μορφικά και γραμματικά, αφού συναποτελούν τον ρηματικό τύπο.

Έτσι, ο/η εκπαιδευτικός χωρίζει τον πίνακα σε δύο στήλες, στον άξονα της Προστακτική και της μη Προστακτικής. Τον δεύτερο άξονα τον χωρίζει σε δυο υποομάδες, την Οριστική και την Υποτακτική. Σε κάθε στήλη γράφει από ένα παράδειγμα ρηματικού τύπου και καλεί τους/τις μαθητές/τριες ανά ομάδες να παρατηρήσουν πώς σχηματίζονται και τι διαφορές υπάρχουν μεταξύ τους. Σε περίπτωση που οι μαθητές/τριες δυσκολεύονται, ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να χρησιμοποιήσει χρώματα, διαφορετικά μεγέθη γραμμάτων, πολύχρωμα αυτοκόλλητα χαρτάκια ή άλλες πολυαισθητηριακές τεχνικές, ώστε να αναδείξει διαφορές ανάμεσα σε δύο ρηματικούς τύπους, παρουσιάζοντάς τες σε ζεύγη. Ο/η εκπαιδευτικός συνεχίζει γράφοντας πολλά παραδείγματα ζευγών ρημάτων στον πίνακα και οι μαθητές/τριες τα ερευνούν. Με επαγωγικό τρόπο, εκπαιδευτικός και μαθητές/τριες καταλήγουν σε συμπεράσματα και διατυπώνουν τους γραμματικούς κανόνες σχηματισμού των εγκλίσεων.

Πίνακας 6: Ενδεικτικό παράδειγμα ρηματικών τύπων που χρησιμοποιεί ο/η εκπαιδευτικός για τις καταλήξεις ανά άξονα

Προστακτική	Μη Προστακτική	
	Οριστική	Υποτακτική
ρίχν - ε ρίχν - ΕΤΕ	ρίχν - ω, - ΕΙΣ, - ΕΙ, - ουμε, - ΕΤΕ, - ουν	να ρίχν - ω, - ΕΙΣ, - ΕΙ, - ουμε, - ΕΤΕ, - ουν

Μετά την καταγραφή των παρατηρήσεων των μαθητών/τριών, ο/η εκπαιδευτικός εξηγεί ότι τα ρήματα μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες ανάλογα με τη μορφή τους, δηλαδή στον άξονα Προστακτικής και της μη Προστακτικής. Στον άξονα της Προστακτικής εντάσσονται ρηματικοί τύποι με αντίστοιχες καταλήξεις μόνο σε δύο πρόσωπα, το β' πρόσωπο του ενικού αριθμού και το β' πρόσωπο του πληθυντικού αριθμού. Αντίθετα, στον άξονα της μη Προστακτικής, οι ρηματικοί τύποι σχηματίζονται σε όλα τα πρόσωπα και οι καταλήξεις είναι κοινές στις δύο υποομάδες του άξονα, την Οριστική και την Υποτακτική.

Επίσης, ο/η εκπαιδευτικός υπογραμμίζει τη διαφορά στον σχηματισμό του θέματος ρηματικών τύπων. Οι ρηματικοί τύποι του άξονα της Προστακτικής είναι άχρονι και σχηματίζονται με βάση το ποιόν ενεργείας. Αντίθετα, οι ρηματικοί τύποι της μη Προστακτικής είτε σχηματίζονται βάσει των χρόνων και του ποιού ενεργείας (Οριστική έγκλιση), είτε σχηματίζονται μόνο με βάση το ποιόν ενεργείας (Υποτακτική έγκλιση). Σχετικά με τη σύνδεση της Οριστικής με τη χρονική βαθμίδα και των άλλων δυο εγκλίσεων με το ποιόν ενεργείας, ο/η εκπαιδευτικός καλεί τους/τις μαθητές/τριες να κάνουν την ερώτηση «Πότε;», διαπιστώνοντας πως μόνο στην Οριστική η απάντηση διακρίνεται σε χρονικές βαθμίδες και κατ' επέκταση, σε χρόνους. Στην Προστακτική και την Υποτακτική, ο/η εκπαιδευτικός τονίζει τη διαφορά στο θέμα του ρήματος των συνοπτικών και μη συνοπτικών τύπων και το συνδέει με την ποιότητα της διάρκειας μιας πράξης, ρωτώντας «Για πόσο;». Χρησιμοποιεί τα γειτνιαστικά ζεύγη για να δείξει τη διαφορά.

Πίνακας 7: Ενδεικτικό παράδειγμα ελάχιστων ζευγών για τη διαφορά στο θέμα και το ποιόν ενεργείας

Προστακτική	
Συνοπτικό	Μη συνοπτικό
πιάν - ε	πιάν - ε
πιάν - τε	πιάν - ΕΤΕ

Αν και η έμφαση δίνεται στη διδασκαλία των μορφημάτων του άξονα της Προστακτικής, είναι απαραίτητο ο εκπαιδευτικός να αναδείξει διαφορές ανάμεσα στις δυο εγκλίσεις που απαρτίζουν τον άξονα της μη Προστακτικής. Εκτός από τη διαφορά στην ύπαρξη χρόνων και χρονικών βαθμίδων στην Οριστική, σε αντίθεση με την άχρονη Υποτακτική, αυτές οι δύο εγκλίσεις διαφοροποιούνται μεταξύ τους στη χρήση διαφορετικών αρνητικών και τροπικών μορίων, καθώς επίσης και σε άλλα σημεία που αναδεικνύει ο/η εκπαιδευτικός, όπως η αύξηση στους παρελθοντικούς χρόνους της Οριστικής που δεν απαντάται στην Υποτακτική. Γι' αυτό, ο/η εκπαιδευτικός στον αρχικό πίνακα δίνει και ρηματικούς τύπους που προσφέρονται για την επεξεργασία αυτών των πτυχών.

Μετά την καταγραφή των παρατηρήσεων των μαθητών/τριών και τη συζήτηση στην τάξη, ο/η εκπαιδευτικός παρέχει στους/στις μαθητές/τριες τους παρακάτω συγκεντρωτικούς πίνακες. Αναρτώνται στην τάξη σε σημείο που να είναι ορατοί από όλους/ες τους/τις μαθητές/τριες, ενώ οι μαθητές/τριες μπορούν να τους κολλήσουν στο τετράδιο της Γραμματικής τους, εάν το χρησιμοποιούν.

Πίνακας 8: Πίνακας σχηματισμού της συνοπτικής Προστακτικής (ενεργητική φωνή)

Συνοπτική Προστακτική	
Ενεργητική φωνή ρημάτων: θέμα αορίστου + κατάληξη	
Β' πρόσωπο ενικού αριθμού	Β' πρόσωπο πληθυντικού αριθμού
Ρίξ - Ξ	Ρίξ - ΤΞ

Πίνακας 9: Πίνακας σχηματισμού της συνοπτικής Προστακτικής (παθητική φωνή)

Συνοπτική Προστακτική	
Παθητική φωνή ρημάτων	
Β' πρόσωπο ενικού αριθμού: θέμα αορίστου ενεργητικής φωνής + κατάληξη	Β' πρόσωπο πληθυντικού αριθμού: θέμα αορίστου παθητικής φωνής + κατάληξη
Ντύσ - ΟΥ	Ντυθ - ΕΪΤΕ

Πίνακας 10: Πίνακας σχηματισμού της Εξακολουθητικής Προστακτικής (ενεργητική φωνή)

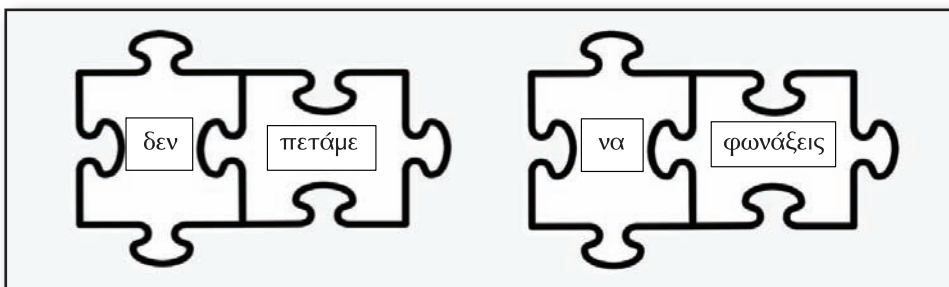
Εξακολουθητική Προστακτική			
Ενεργητική φωνή ρημάτων: θέμα ενεστώτα + κατάληξη			
Β' πρόσωπο ενικού αριθμού		Β' πρόσωπο πληθυντικού αριθμού	
Α' συζυγία	Β' συζυγία	Α' συζυγία	Β' συζυγία
Ρίχν - Ε	Αγάπ - Α	Ρίχν - ΕΤΕ	Αγαπ - ΑΤΕ

Με βάση αυτούς τους πίνακες, οι μαθητές/τριες καλούνται να κατηγοριοποιήσουν ρηματικούς τύπους από κείμενα που τους δίνει ο/η εκπαιδευτικός. Οι μαθητές/τριες εργάζονται και πάλι ανά ομάδες. Άλλες ασκήσεις που προτείνονται είναι η μεταφορά ρηματικών τύπων από τον έναν άξονα στον άλλον και από έγκλιση σε άλλη έγκλιση, ώστε να εξασκηθούν στον διαφορετικό σχηματισμό του θέματος, στα πρόσωπα και στις διαφορετικές καταλήξεις.

2^ο κριτήριο διαφοροποίησης:

Το δεύτερο κριτήριο διαφοροποίησης αφορά τους αρνητικούς δείκτες και τα τροπικά μόρια, που συνοδεύουν μόνο τους ρηματικούς τύπους του άξονα της μη Προστακτικής. Η έλλειψη αρνητικών δεικτών και τροπικών μορίων είναι χαρακτηριστικό του άξονα της Προστακτικής. Μία ενδεικτική δραστηριότητα για τη διδασκαλία του δεύτερου κριτηρίου διαφοροποίησης είναι η εξής:

Πίνακας 11: Ενδεικτική δραστηριότητα για τους αρνητικούς δείκτες και τα τροπικά μόρια

Ως προς τους αρνητικούς δείκτες $δε(v)/μη(v)$, ο/η εκπαιδευτικός ρωτά αν συνατώνται ανεξάρτητα στη γλώσσα. Εκπαιδευτικός και μαθητές/τριες καταλήγουν τελικά ότι πάντα συνοδεύουν κάποιο ρήμα. Διευκρινίζεται πως κάθε δείκτης

αντιστοιχεί σε συγκεκριμένη έγκλιση. Οι μαθητές/τριες παίζουν με τους δείκτες άρνησης προσπαθώντας να ταιριάξουν τα κομμάτια του παζλ και να ονοματίσουν τον άξονα στον οποίο ανήκει η έγκλιση που φτιάχνουν κάθε φορά (Προστακτική - μη Προστακτική). Επιπλέον, με αυτό το παιχνίδι παρατηρούν τη θέση του αρνητικού δείκτη στη μη Προστακτική, καθώς και την απουσία του από την Προστακτική. Με τον ίδιο τρόπο, εκπαιδευτικός και μαθητές/τριες εργάζονται για τους συνδυασμούς των μορίων *θα/να/ας* με τα ρήματα, εκκινώντας από την ερώτηση εάν οι μαθητές/τριες παρατηρούν κάτι διαφορετικό μπροστά από τα ρήματα. Δίνεται έμφαση στη χρήση διαφορετικών μορίων ανά έγκλιση. Οι μαθητές/τριες παίζουν συνδυαστικά με τα μόρια αυτά και διαπιστώνουν πως ορισμένοι συνδυασμοί δεν είναι δυνατοί (π.χ. «*να δεν πετάμε», «*θα/να/ας γράψε»). Επομένως, οι μαθητές/τριες καταλήγουν επαγωγικά σε συμπεράσματα, με τη βοήθεια του/της εκπαιδευτικού, ως προς τη δεύτερη διαφορά μεταξύ των δύο αξόνων. Κατανοούν βιωματικά πως η Προστακτική δεν έχει αρνητικούς δείκτες και μόρια, ενώ η Οριστική συνοδεύεται από το *δε(ν)* στην άρνηση και το *θα* στους μελλοντικούς χρόνους και η Υποτακτική συνοδεύεται από *μη(ν)* στην άρνηση και τα μόρια *να/ας*.

3^ο κριτήριο διαφοροποίησης:

Το τρίτο κριτήριο που διαφοροποιεί τις εγκλίσεις στους άξονες Προστακτικής – μη Προστακτική είναι η θέση των ασθενών αντωνυμιών. Οι αδύνατοι τύποι των προσωπικών αντωνυμιών έπονται των ρηματικών τύπων της Προστακτικής. Αντίθετα, αδύνατοι τύποι τοποθετούνται μπροστά από τους ρηματικούς τύπους της μη Προστακτικής. Ως προς αυτό το κριτήριο διαφοροποίησης, προτείνεται η παρακάτω δραστηριότητα. Ο/η εκπαιδευτικός δίνει στους/στις μαθητές/τριες καρτέλες με ρηματικούς τύπους και ασθενείς προσωπικές αντωνυμίες. Τους ζητά να εντοπίσουν τις αντωνυμίες και να τοποθετήσουν τις φράσεις στον παρακάτω πίνακα, αξιοποιώντας τα δύο σημεία διαφοροποίησης που έχουν μάθει ως τώρα. Στη συνέχεια, τους ζητά να δοκιμάσουν να αλλάξουν σε κάθε καρτέλα τη σειρά των αντωνυμιών πριν ή μετά τον ρηματικό τύπο και τους/τις ρωτά αν προκύπτουν φράσεις που είναι γραμματικά σωστές.

Ενδεικτικά:

«Εντοπίστε τις αντωνυμίες και τοποθετήστε τις φράσεις στη σωστή θέση του πίνακα. Δοκιμάστε να αλλάξετε τη σειρά των αντωνυμιών ανά έγκλιση. Σας φαίνεται σωστό;»

Καθάρισέ το, να μην της φωνάζεις, δεν τον θέλουμε, τηλεφωνήστε μας, ας τους καλέσει.

Πίνακας 12: Πίνακας τοποθέτησης των φράσεων

Προστακτική	Μη προστακτική	
	Οριστική	Υποτακτική

Ολοκληρώνοντας τη διδασκαλία, ο/η εκπαιδευτικός δίνει στους/στις μαθητές/τριες έναν ανακεφαλαιωτικό πίνακα με όσα διδάχθηκαν για τα διαφοροποιητικά σημεία του άξονα Προστακτική - μη προστακτική. Ο πίνακας διαμορφώνεται ως εξής:

Πίνακας 13: Ενδεικτικός ανακεφαλαιωτικός πίνακας, τον οποίο συμπληρώνουν από κοινού εκπαιδευτικός και μαθητές/τριες με τις παρατηρήσεις τους

Προστακτική	Μη προστακτική	
	Οριστική	Υποτακτική
<ul style="list-style-type: none"> Μόνο δύο πρόσωπα <i>β' ενικό - β' πληθυντικό</i> Ποιόν ενεργείας Καταλήξεις διαφορετικές από εκείνες της Μη Προστακτικής 	<ul style="list-style-type: none"> Όλα τα πρόσωπα Χρονικές βαθμίδες και χρόνοι 	<ul style="list-style-type: none"> Όλα τα πρόσωπα Ποιόν ενεργείας
	<ul style="list-style-type: none"> Κοινές καταλήξεις 	
Χωρίς μόρια	Με το μόριο <i>θα</i> για τον σχηματισμό του Μέλλοντα π.χ. Θα διψάτε.	Με τα μόρια <i>να/ας</i> π.χ. Πρέπει να φορούν. Ας παίξουμε.
	Με αρνητικό μόριο <i>δε(ν)</i> π.χ. Δεν κερδίζουμε.	Με αρνητικό μόριο <i>μη(ν)</i> π.χ. Να μην ξεχνιόστε!
Αντωνυμίες μετά π.χ. Χτύπησέ την!	Αντωνυμίες πριν π.χ. Τους χάνουμε.	Αντωνυμίες πριν π.χ. Θέλω να τη ρίξεις με δύναμη!

Αφού οι μαθητές/τριες διδαχθούν τα διαφοροποιητικά στοιχεία της Έγκλισης στον άξονα Προστακτική – μη Προστακτική και κατακτήσουν τον τρόπο σχηματισμού των ρηματικών τύπων, ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να επεκτείνει τη διδασκαλία του. Προτείνεται να κάνει αναφορά σε περιπτώσεις που προκαλούν προβληματισμό,

ώστε οι μαθητές/τριες να καταλάβουν πως η γλώσσα είναι παραγωγική και πως η γραμματική δεν αποτελείται από άκαμπτους κανόνες. Κάποιες τέτοιες περιπτώσεις είναι η αντικατάσταση τύπων της Προστακτικής από εγκλίσεις του άξονα της μη Προστακτικής και οι περιπτώσεις ανώμαλων ρημάτων, που δεν ακολουθούν τους κανόνες σχηματισμού που προαναφέρθηκαν στον άξονα της Προστακτικής.

Ο/η εκπαιδευτικός ρωτά τους/τις μαθητές/τριες αν ισχύουν πάντα οι κανόνες που έμαθαν. Προσπαθεί μέσω κατάλληλων ερωτήσεων και παραδειγμάτων να προκαλέσει γνωστική σύγκρουση στους/στις μαθητές/τριες και να προσελκύσει το ενδιαφέρον τους. Για παράδειγμα, ρωτά πώς σχηματίζεται η άρνηση στην Προστακτική, αφού δεν συνοδεύεται από αρνητικά μόρια όπως η Οριστική και η Υποτακτική στον άξονα της μη Προστακτικής ή γράφει στον πίνακα το ρήμα «έρχομαι» και τους ζητά να σχηματίσουν τη συνοπτική προστακτική από το θέμα του αορίστου και τις καταλήξεις που έμαθαν, ώστε να διαπιστώσουν πως αυτό δεν είναι εφικτό. Ακόμη, αναδεικνύει την αδυναμία σχηματισμού εξακολουθητικής Προστακτικής στην παθητική φωνή και καλεί τους/τις μαθητές/τριες να βρουν μια λύση στο πρόβλημα αυτό.

Ενδεικτικά:

1. Η Εξακολουθητική Προστακτική στην παθητική φωνή δεν υπάρχει. Σε αυτή την περίπτωση, χρησιμοποιούνται οι τύποι της Εξακολουθητικής Υποτακτικής.
 - *Να ντύνεσαι/ντύνεστε γρήγορα το πρωί.*
2. Η άρνηση της Προστακτικής αντικαθίσταται από τύπο της Υποτακτικής:
 - *Γράψε!*
 - *Μην γράψεις!*
 - **Μην γράψε!*
 - **Δεν γράψε!*

Μάλιστα, με αφορμή τις περιπτώσεις όπου οι τύποι του άξονα της Προστακτικής αντικαθίστανται από τύπους του άξονα της μη Προστακτικής, ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να αρχίσει να τονίζει τη διαφορά μορφής και λειτουργίας των εγκλίσεων, που θα διδάξει μετά την κατάκτηση των μορφικών χαρακτηριστικών της Έγκλισης. Για παράδειγμα, η ανωτέρω φράση μπορούσε να ειπωθεί και ως «*Να μην γράψεις!*», η οποία μορφικά είναι Υποτακτική, αλλά νοηματικά εντάσσεται στον άξονα της Προστακτικής. Άλλη μία περίπτωση είναι η χρήση Οριστικής έγκλισης μορφικά, η οποία όμως νοηματικά εκφράζει προσταγή (π.χ. «*Τρως και φεύγεις!*»). Επίσης, υπάρχουν ρηματικοί τύποι που μοιάζουν με τους τύπους των Εγκλίσεων δομικά, αλλά νοηματικά κατηγοριοποιούνται διαφορετικά, όπως το *να/ας + οριστική στο παρελθόν* (π.χ. «*Ας μην ερχόταν χθες!*»). Με άλλα λόγια, ο/η εκπαιδευτικός, αφού ολοκληρώσει την προσέγγιση του άξονα Προστακτικής – μη

Προστακτικής από μορφική πλευρά, μπορεί να συνεχίσει στη διάκρισης μορφής και λειτουργίας με χαρακτηριστικά παραδείγματα, όπως τα παραπάνω. Στη συνέχεια, μπορεί να προχωρήσει σε ζητήματα σημασίας, κάνοντας μία προετοιμασία των μαθητών/τριών για την έννοια της τροπικότητας που θα διδαχθούν στην επόμενη σχολική βαθμίδα.

Επιπλέον, για τη σφαιρικότερη προσέγγιση των εγκλίσεων στο Δημοτικό σχολείο, ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να αναδείξει τη διαχρονικότητα του φαινομένου αναφέροντας πως στα αρχαία ελληνικά η Υποτακτική είχε διαφορετική ορθογραφία κι ότι υπήρχαν εγκλίσεις, όπως η Ευκτική, που έχουν πλέον εξαφανιστεί. Ωστόσο, δεν θα επεκταθεί περαιτέρω λόγω ηλικίας και γνωστικού επιπέδου των μαθητών/τριών. Μπορεί, όμως, να δείξει με αυτόν τον τρόπο στους/στις μαθητές/τριες πως η γλωσσική αλλαγή είναι φυσική και αναμενόμενη ή ακόμη και να τους ζητήσει να υποθέσουν πώς θα μπορούσαν να εξελιχθούν οι εγκλίσεις, προκαλώντας τη φαντασία τους. Ενδεικτικές ερωτήσεις για το μέλλον των εγκλίσεων:

«Φανταστείτε πως εξαφανίζεται η Προστακτική. Τι θα συνέβαινε; Τι προβλήματα θα συναντούσαμε;»

«Φτιάξτε τη δική σας έγκλιση συνδυάζοντας τους τρόπους με τους οποίους είδαμε ότι φτιάχνονται οι εγκλίσεις στην ελληνική γλώσσα!».

Τέλος, μία διδακτική πρόταση που συμπληρώνει τη σφαιρική προσέγγιση της Έγκλισης αφορά την παρουσίασή της σε άλλες γλώσσες που γνωρίζουν οι μαθητές/τριες, με σκοπό να καταλάβουν ότι πρόκειται για ένα φαινόμενο διαγλωσσικό. Έτσι, συνειδητοποιούν πως οι εγκλίσεις δεν είναι αποκλειστικό γραμματικό φαινόμενο της ελληνικής γλώσσας, ούτε ανοίκειο σε αυτούς/ές, εφόσον το έχουν συναντήσει και σε άλλες γλώσσες. Αυτό μπορεί να γίνει τόσο σε συνεργασία με τους/τις συναδέλφους ξένων γλωσσών του σχολείου στο πλαίσιο της διαθεματικής διδασκαλίας (Ματσαγγούρας, 2012), όσο και αξιοποιώντας το γλωσσικό δυναμικό αλλόγλωσσων μαθητών/τριών της τάξης στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής προσέγγισης και της δίγλωσσης εκπαίδευσης (Σκούρτου, 2011).

Ακολουθούν ενδεικτικά παραδείγματα για την Έγκλιση στην αγγλική και τη γαλλική γλώσσα. Τόσο στην αγγλική, όσο και στη γαλλική γλώσσα, υπάρχουν τρεις εγκλίσεις που αντιστοιχούν στην Οριστική (Indicative/Indicatif), Υποτακτική (Subjunctive/Subjonctif) και Προστακτική (Imperative/Impératif). Ο/η εκπαιδευτικός της τάξης μαζί με τον/την εκπαιδευτικό ξένων γλωσσών μπορούν να δείξουν τις διαφορετικές μορφές του ρήματος στις εγκλίσεις αυτές, τα δύο πρόσωπα της Προστακτικής, τη χρήση αρνητικών ή άλλων μορίων και τη θέση των αντωνυμιών, εντοπίζοντας ομοιότητες και διαφορές. Για παράδειγμα, μία διαφορά αφορά τη θέση των προσωπικών αντωνυμιών. Στην αγγλική γλώσσα, η προσωπική αντωνυμία τοποθετείται μετά το ρήμα στην Οριστική έγκλιση (π.χ. *«I watch her»*), ενώ στην ελληνική ο αδύνατος

τύπος της προσωπικής αντωνυμίας τοποθετείται πριν από το ρήμα στην ίδια έγκλιση (π.χ. «Εγώ **την** παρακολουθώ»). Μία ομοιότητα ανάμεσα στην ελληνική και τη γαλλική γλώσσα αφορά τα εγκλιτικά μόρια. Η Υποτακτική στα γαλλικά σχηματίζεται με το εγκλιτικό μόριο *que* (π.χ. «*Je veux **que vous parliez plus fort***»), όπως τα αντίστοιχα μόρια των ρηματικών τύπων της Υποτακτικής στα ελληνικά (π.χ. «Θέλω **να μιλήσετε πιο δυνατά**»).

4. Συμπεράσματα

Όπως φάνηκε παραπάνω, η σύγχρονη γλωσσολογία έχει καταλήξει στην ύπαρξη δυο εγκλιτικών κατηγοριών στον άξονα «Προστακτική – μη Προστακτική» με βάση μορφικά κριτήρια και σημεία διαφοροποίησης, όπως η χρήση εγκλιτικών μορίων και δεικτών άρνησης και η θέση των αντωνυμιών ανάλογα με την έγκλιση. Ωστόσο, η σχολική γραμματική λιγότερο και τα σχολικά εγχειρίδια περισσότερο, στέκονται αρκετά μακριά από την αποσαφήνιση αυτών των πορισμάτων στους/στις μαθητές/μαθήτριες, καθώς εμπλέκουν τα σημασιολογικά και τα μορφικά χαρακτηριστικά των εγκλίσεων, ενώ δεν αναδεικνύουν επαρκώς τα διαφοροποιητικά τους σημεία. Επιπρόσθετα, η τυπολογία των ασκήσεων περιορίζεται σε εξάσκηση στον σχηματισμό των εγκλίσεων και η χρήση κειμένων αφορά κυρίως την παροχή οδηγιών, χωρίς να παρέχεται στους/στις μαθητές/τριες η δυνατότητα να παρατηρήσουν και να ανακαλύψουν με τη βοήθεια του/της εκπαιδευτικού τα σημεία όπου διαφοροποιούνται οι εγκλίσεις.

Επομένως, κρίνεται αναγκαία η πλήρης και σαφής αξιοποίηση των σύγχρονων πορισμάτων της γλωσσολογικής έρευνας μέσω κατάλληλων δραστηριοτήτων και μεθόδων διδασκαλίας, όπως αυτές που προτάθηκαν στην παρούσα εργασία. Η διδασκαλία των κριτηρίων διαφοροποίησης μεταξύ των εγκλίσεων, όπως επίσης και η ανάδειξη ιδιαίτερων περιπτώσεων, η διαθεματική, διαγλωσσική και διαπολιτισμική προσέγγιση της γλώσσας, σε συγχρονικό επίπεδο πρωτίστως, αλλά και σε διαχρονικό ως έναν βαθμό, θα ωφελήσουν τους/τις μαθητές/τριες του Δημοτικού σχολείου και θα προάγουν την κατανόηση της γραμματικής κατηγορίας της Έγκλισης.

Σημειώσεις

1. Βλ. «Γραμματική Ε' & ΣΤ' Δημοτικού» αναρτημένο στο <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSDIM-E104/579/3753,16484/>.
2. Βλ. «Γλώσσα Γ' Δημοτικού. Τα απίθανα μολύβια. Βιβλίο Μαθητή (β' τεύχος)» αναρτημένο στο http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/1997/Glossa_G_Dimotikou_html-empl/.
3. Βλ. «Γλώσσα Γ' Δημοτικού. Τα απίθανα μολύβια. Τετράδιο Εργασιών (β' τεύχος)» αναρτημένο στο <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/classcoursespdf.jsp?classcode=K03>.
4. Βλ. «Γλώσσα Δ' Δημοτικού. Πετώντας με τις λέξεις. Βιβλίο Μαθητή (α', β' τεύχος)» αναρτημένο στο http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2192/Glossa_D-Dimotikou_html-empl/.

5. Βλ. «Γλώσσα Ε' Δημοτικού. Της γλώσσας ρόδι και ροδάκι. Βιβλίο δασκάλου» αναρτημένο στο <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/classcoursespdf.jsp?classcode=K05>.
6. Βλ. «Λέξεις... Φράσεις... Κείμενα. Γλώσσα ΣΤ' Δημοτικού. Βιβλίο δασκάλου» αναρτημένο στο <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/classcoursespdf.jsp?classcode=K06>.
7. Βλ. «Γλώσσα Ε' Δημοτικού. Της γλώσσας ρόδι και ροδάκι. Βιβλίο μαθητή (α', β' τεύχος)» αναρτημένο στο http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2001/Glossa_E-Dimotikou_html-empl/.
8. Βλ. «Λέξεις... Φράσεις... Κείμενα. Γλώσσα ΣΤ' Δημοτικού. Βιβλίο μαθητή (α', β', γ' τεύχος)» αναρτημένο στο http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2005/Glossa_ST-Dimotikou_html-empl/.
9. Βλ. «Γραμματική Ε' & ΣΤ' Δημοτικού» αναρτημένο στο <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSDIM-E104/579/3753,16484/>.
10. Βλ. «Γλώσσα Ε' Δημοτικού. Της γλώσσας ρόδι και ροδάκι. Βιβλίο δασκάλου» αναρτημένο στο <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/classcoursespdf.jsp?classcode=K05>.
11. Βλ. «Λέξεις... Φράσεις... Κείμενα. Γλώσσα ΣΤ' Δημοτικού. Βιβλίο δασκάλου» αναρτημένο στο <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/classcoursespdf.jsp?classcode=K06>.

Βιβλιογραφία

- Βελούδης, Γ. (2010) *Από τη σημασιολογία της ελληνικής γλώσσας. Όψεις της επιστημικής τροπικότητας*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Γεωργιαφέντης, Μ, Κοτζόγλου, Γ. & Φιλιππάκη-Warburton, Ε. (2011) Η συμβολή της γλωσσολογικής έρευνας στη σχολική γραμματική: ζητήματα ανάλυσης της γλώσσας στη Γραμματική Ε' & ΣΤ' Δημοτικού. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 31, 76-88.
- Διακογιώργη, Κ., Μπαρής, Θ., Στεργιόπουλος, Χ. & Τσιλιγκιριάν, Ε. (χ.χ.) *Γλώσσα Δ' Δημοτικού. Πετώντας με τις λέξεις. Βιβλίο Μαθητή (α', β' τεύχος)*. Αθήνα: ΙΤΥΕ. Ανάδοχος Συγγραφή: Ελληνικά γράμματα. Δημοσιευμένο στο: http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2192/Glossa_D-Dimotikou_html-empl/ (Ανακτήθηκε 26/4/2021).
- Διακογιώργη, Κ., Μπαρής, Θ., Στεργιόπουλος, Χ. & Τσιλιγκιριάν, Ε. (χ.χ.) *Γλώσσα Δ' Δημοτικού. Πετώντας με τις λέξεις. Τετράδιο Εργασιών (α', β' τεύχος)*. Αθήνα: ΙΤΥΕ. Ανάδοχος Συγγραφή: Ελληνικά γράμματα. Δημοσιευμένο στο: <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/classcoursespdf.jsp?classcode=K04> (Ανακτήθηκε 26/4/2021).
- Ιντζίδης, Ε., Παπαδόπουλος, Α., Σιούτης, Α. & Τικτοπούλου, Α. (χ.χ.) *Γλώσσα Γ' Δημοτικού. Τα απίθανα μολύβια. Βιβλίο Μαθητή (β' τεύχος)*. Αθήνα: ΙΤΥΕ. Ανάδοχος Συγγραφή: Μεταίχμιο. Δημοσιευμένο στο: http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/1997/Glossa_G_Dimotikou_html-empl/ (Ανακτήθηκε 26/4/2021).

- Ιντζίδης, Ε., Παπαδόπουλος, Α., Σιούτης, Α. & Τικτοπούλου, Α. (χ.χ.) *Γλώσσα Γ' Δημοτικού. Τα απίθανα μολύβια. Τετράδιο Εργασιών (β' τεύχος)*. Αθήνα: ΙΤΥΕ. Ανάδοχος Συγγραφής: Μεταίχιμο. Δημοσιευμένο στο: <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/classcoursespdf.jsp?classcode=K03> (Ανακτήθηκε 26/4/2021).
- Ιορδανίδου, Ά., Αναστασοπούλου, Α., Γαλανόπουλος, Ι., Δρυς, Ι., Κόττα, Α. & Χαλικιάς, Π. (χ.χ. α) *Γλώσσα Ε' Δημοτικού. Της γλώσσας ρόδι και ροδάνι. Βιβλίο μαθητή (α', β' τεύχος)*. Αθήνα: ΙΤΥΕ. Ανάδοχος Συγγραφής: Εκδόσεις Πατάκη. Δημοσιευμένο στο: http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2001/Glossa_E-Dimotikou_html-empl/ (Ανακτήθηκε 27/4/2021).
- Ιορδανίδου, Ά., Αναστασοπούλου, Α., Γαλανόπουλος, Ι., Δρυς, Ι., Κόττα, Α. & Χαλικιάς, Π. (χ.χ. α) *Γλώσσα Ε' Δημοτικού. Της γλώσσας ρόδι και ροδάνι. Τετράδιο εργασιών (α', β' τεύχος)*. Αθήνα: ΙΤΥΕ. Ανάδοχος Συγγραφής: Εκδόσεις Πατάκη. Δημοσιευμένο στο: <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/classcoursespdf.jsp?classcode=K05> (Ανακτήθηκε 27/4/2021).
- Ιορδανίδου, Ά., Αναστασοπούλου, Α., Γαλανόπουλος, Ι., Δρυς, Ι., Κόττα, Α. & Χαλικιάς, Π. (χ.χ. α) *Γλώσσα Ε' Δημοτικού. Της γλώσσας ρόδι και ροδάνι. Βιβλίο δασκάλου*. Αθήνα: ΙΤΥΕ. Ανάδοχος Συγγραφής: Εκδόσεις Πατάκη. Δημοσιευμένο στο: <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/classcoursespdf.jsp?classcode=K05> (Ανακτήθηκε 27/4/2021).
- Ιορδανίδου, Ά., Κανελλοπούλου, Ν., Κοσμά, Ε., Κουταβά, Β., Οικονόμου, Π. & Παπαϊωάννου, Κ. (χ.χ.) *Λέξεις... Φράσεις... Κείμενα. Γλώσσα ΣΤ' Δημοτικού. Βιβλίο μαθητή (α', β', γ' τεύχος)*. Αθήνα: ΙΤΥΕ. Ανάδοχος Συγγραφής: Εκδόσεις Πατάκη. Δημοσιευμένο στο: http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2005/Glossa_ST-Dimotikou_html-empl/ (Ανακτήθηκε 27/4/2021).
- Ιορδανίδου, Ά., Κανελλοπούλου, Ν., Κοσμά, Ε., Κουταβά, Β., Οικονόμου, Π. & Παπαϊωάννου, Κ. (χ.χ.) *Λέξεις... Φράσεις... Κείμενα. Γλώσσα ΣΤ' Δημοτικού. Τετράδιο εργασιών (α', β' τεύχος)*. Αθήνα: ΙΤΥΕ. Ανάδοχος Συγγραφής: Εκδόσεις Πατάκη. Δημοσιευμένο στο: <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/classcoursespdf.jsp?classcode=K06> (Ανακτήθηκε 27/4/2021).
- Ιορδανίδου, Ά., Κανελλοπούλου, Ν., Κοσμά, Ε., Κουταβά, Β., Οικονόμου, Π. & Παπαϊωάννου, Κ. (χ.χ. β) *Λέξεις... Φράσεις... Κείμενα. Γλώσσα ΣΤ' Δημοτικού. Βιβλίο δασκάλου*. Αθήνα: ΙΤΥΕ. Ανάδοχος Συγγραφής: Εκδόσεις Πατάκη. Δημοσιευμένο στο: <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v2/classcoursespdf.jsp?classcode=K06> (Ανακτήθηκε 27/4/2021).
- Ματσαγγούρας, Η. (2007) *Στρατηγικές διδασκαλίας: η κριτική σκέψη στη διδακτική πράξη. Θεωρία και πράξη της διδασκαλίας, τόμος β'*. Αθήνα: Gutenberg.

- Ματσαγγούρας, Η. (2012) *Η Διαθεματικότητα στη σχολική γνώση. Εννοιοκεντρική πλαισίωση και σχέδια διδασκαλίας*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Μήτσης, Ν. (2015) *Γραμματική και επικοινωνία - Η γραμματική ως θεωρία και πρακτική στο πλαίσιο της επικοινωνιακής προσέγγισης της γλώσσας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ρούσσου, Α. & Τσαγγαλίδης, Α. (2010) Περιγραφικές, θεωρητικές και ρυθμιστικές αναντιστοιχίες (υποτακτική έγκλιση). *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 30, 529-540.
- Σκούρτου, Ε. (2011) *Η Διγλωσσία στο Σχολείο*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τζάρτζανος, Α. (1989) *Νεοελληνική Σύνταξις (της Κοινής Δημοτικής)*, Τόμος Α'. Ανατύπωση β' έκδοσης (Τόμος Α': 1953, Τόμος Β': 1963). Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. (1999) *Νεοελληνική Γραμματική. Αναπροσαρμογή της Μικρής Νεοελληνικής Γραμματικής του Μανώλη Τριανταφυλλίδη*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.
- Τσαγγαλίδης, Α. (2001) "Για τις συντακτικές εγκλίσεις στα νέα ελληνικά". Στο Γ. Αγγουράκης, Α. Αρβανίτη, Δ. Γούτσος, J. Davy, Μ. Καρυολαίμου, Α. Παναγιώτου Τριανταφυλλοπούλου, Α. Παπαπαύλου, Π. Παύλου & Α. Ρούσσου (επιμ.), *Πρακτικά του 4ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 99, σελ. 300-307.
- Τσαγγαλίδης, Α. (2002) Για τους «χρόνους» του νεοελληνικού ρήματος. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 22, 647-658.
- Τσαγγαλίδης, Α. (2017) Οι νεοελληνικές εγκλίσεις και η τυπολογία της έγκλισης. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 37, 701-712.
- Τσιτσανούδη - Μαλλίδη, Ν. & Μήτση, Α. (2016) Επικοινωνιακή γραμματική και γλώσσα: Δεδομένα και εξελίξεις που οδηγούν στη λειτουργική αξιοποίηση της γραμματικής γνώσης. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 9, 1-16.
- Φιλιππάκη-Warburton, Ε. & Σπυρόπουλος, Β. (2006) Το εγκλιτικό σύστημα της ελληνικής: Συγκριτική Θεώρηση με την τουρκική και διδακτικές προτάσεις. Στο Σ. Μοσχονάς (επιμ.) *Η Σύνταξη στη Μάθηση και στη Διδασκαλία της Ελληνικής ως Ξένης γλώσσας* (σσ. 117-170). Αθήνα: Πατάκης.
- Φιλιππάκη-Warburton, Ε., Γεωργιαφέντης, Μ., Κοτζόγλου, Γ. & Λουκά, Μ. (χ.χ.) *Γραμματική Ε' & ΣΤ' Δημοτικού*. Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Ανάδοχος Συγγραφής: Εκδόσεις Πατάκη. Δημοσιευμένο στο: <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSDIM-E104/579/3753,16484/> (Ανακτήθηκε 27/4/2021).